

РЕФЕРАТИВНІ ОГЛЯДИ

Олег Хома (Вінниця)

ПРОБЛЕМА СТАТІ В ЗАХІДНІЙ ФІЛОСОФІЇ XIX СТОЛІТТЯ*

Частина друга

Аналітичні матеріали підготовлено за джерелом:

Женев'єва Фрес

Жінки та їхня історія

(**Fraisse G.** *Les femmes et leur histoire.* - Paris: Gallimard, coll. «Folio-histoire», 1998, 616 р. Далі після кожної цитати з реферованого тексту в прямокутних дужках зазначено номер відповідної сторінки, наприклад: [р. 10].)

Ж. Фрес, відома французька дослідниця становища жінки в західній цивілізації та жіночого руху, фахово займається проблемами філософії та історії. Вона є автором декількох монографій:

Femmes toutes mains. Essai sur le service domestique. - Paris: Le Seuil, 1979.

Clemence Royer, philosophe et femme de sciences (1830-1902). - Paris: La Decouverte, 1985.

Muse de la raison, Democratie et exclusion des femmes en France. - Paris: Alinea, 1989; 2^e ed. Folio-Gallimard, 1995.

La Raison des femmes. - Paris: Plon, 1992.

La difference des sexes. - Paris: PUF, 1996.

Ж. Фрес, у співпраці з Монікою Даві-Менар, видала колективне дослідження: *L'experience du savoir et la difference des sexes.* - Paris: L'Harmattan, 1991, а також брала участь у редагуванні одного з томів керованого знаними істориками Жоржем Дюбі й Мішелем Перо багатомного дослідження, присвяченого історії жінки на Заході (*Histoire des femmes en Occident.* - Paris: Plon, t. IVe: XIX siecle, 1991). Ж. Фрес була також упорядником і коментатором вельми цінного, зокрема для істориків модерної філософії, видання - збірки текстів, що їх написали

* Першу частину цього матеріалу опубліковано в *Sententiae* VI-VII (2003, № 2-3), С. 230-240.

жінки доби Великої Французької революції (М.-А. Гакон-Дюфур, О. де Гуж, К. де Сальм, А. Клеман-Емері, Ф. Рауль): *Opinions de femmes de la vieilleau lendemain de la revolutionfranqaise*. -Paris: Cote-Femmes, 1989.

В цьому числі часопису ми розпочинаємо реферативний огляд другої Частини першого Розділу книги *Жінки та їхня історія*, присвяченого проблематиці рівності статей у філософії XIX століття (р. 65-121); нижче наведено огляд перших двох параграфів (рр. 65-92), огляд двох останніх (рр. 92-121) - буде поміщено в наступному числі часопису.

Предметом книжки в цілому є специфіка того наукового підходу, який дав би можливість адекватно відтворити історію жінок у західній цивілізації. Ж. Фрес зазначає, що таку історію не можна написати лише за допомогою традиційних методів історичної науки, вона повинна враховувати не тільки традиційну опозицію між реальним і його уприсутненням (germsentation), але, безумовно, й історичний зміст відмінності статей, спосіб, у який філософи мислять її, прийоми, за допомогою котрих, і з урахуванням цієї відмінності, вибудовується дійсний політичний лад. Отже, написати історію жінок означає охопити в межах одного дослідження як відповідні філософські системи, так і масив емпіричних історичних даних (від доби Великої Французької революції до внесення у конституцію статті про рівність статей).

Реферативні огляди Розділу 1 і перших двох параграфів Розділу 2 першої Частини цієї книги див. відповідно *Sententiae IV* (2001, № 2), С. 202-214 і *Sententiae VI-VII* (2003, № 2-3), С. 230-240).

Частина I. РІВНІСТЬ СТАТЕЙ

Розділ 2. Статі й філософія XIX століття

Автономія, емансипація і справедливість

В середині XIX століття, одночасно із перетворенням феміністичного руху на суспільну реальність, філософський дискурс, на думку Ж. Фрес, стає прихильнішим до жінок, принаймні послаблюється ступінь його мізогінії. Авторка посилається на П'єра Леру, який пропонував розрізняти жінку як природну істоту, як дружину і жінку як людську істоту: в першому з цих випадків акцентуються статеві розбіжності, в другому - соціальна реальність, що передбачає потребу в

певному «паритеті» між жінкою й чоловіком, у третьому – «аналогія між двома статями, що розглядаються просто як особистості» [р. 93].

Ці розрізнення, на думку французької дослідниці, покликані усунути неприпустиме спрощення проблеми рівності. Адже реально уярмлення жінок забезпечується цілою низкою факторів: юридичними установленнями, традиціями й звичаями тощо. З огляду на це Леру піддавав критиці Громадянський кодекс, що існував за його часів у Франції, та сен-симоністську проповідь вільного кохання як несправжні, спрощені версії рівності статей [р. 94]. Рівність між статями може бути запроваджено лише з урахуванням усіх реальних розрізень: вона не потрібна жінці як природній істоті, проте доконечно має враховуватися щодо двох інших жіночих іпостасей. За Леру, емансипація жінки стосується не лише жінки, це водночас і емансипація чоловіка, зростання свободи суспільства в цілому.

Концепція Леру містить істотний теологічний компонент, оскільки єдиною справжньою формою справедливих стосунків між статями є любов, установлена Богом. Лише любов як «божественна справедливість» уможливілює справжню рівність статей [р. 95].

Цю сакралізовану концепцію любові критикував Макс Штирнер, який наголошував, що статева визначеність не є первинною рисою індивіда, що вона з'являється згодом, первинно ж індивід – істота єдина та егоїстична. Такими первинно є і чоловіки, і жінки. Попри те, що природа надає людям статову визначеність, стать (як, зрештою, рід, сім'я та інші спільноти) не містить у собі жодної кінцевої мети, жодного ідеалу, що його має прагнути людина.

Суспільство нерозривно пов'язане із установленням стосунків залежності, а тому не є формою існування, природною для індивідів. Такою формою, на його думку, є «асоціація», що пов'язує людей в одне ціле, спираючися на розуміння егоїстичної сутності людини. Отож, розглядаючи проблему рівності статей, Штирнер зміщує акцент: йому радше йдеться про індивіда й суспільство, ніж про чоловіка і жінку, про сім'ю, ніж про подружню пару [р. 96].

Концепції Фоєрбаха і Штирнера піддав критиці Маркс, звинувативши обох у спробах побудувати ана-

літичні висновки на абстрактних поняттях, а не на соціальних фактах. Зокрема, Маркс наголошував на абстрактності штирнерівської критики сім'ї, бо для Штирнера «сім'я» - це «буржуазна сім'я», цілковито відмінна від сім'ї іншого типу - пролетарської, поступово знищеної капіталізмом. У цьому пункті Маркс - послідовник Фур'є, в якого він запозичив викривальне вчення про шлюб як стосунок власності й жінку як товар [р. 97]. Сім'я, за Марксом, є історичним утворенням, вона змінюється від епохи до епохи, тому, за буржуазної доби може йтися лише про специфічний її тип.

Капіталізм руйнує традиційну сім'ю в пролетарському середовищі, позаяк перетворює жінок на найманих робітниць, виваючи їх із приватної сфери. У такий спосіб закладаються перші підстави для реальної автономії жінок. Тож, за Марксом, питання рівності статей є передовсім економічним, а не юридичним [р. 98]. Аналізуючи історію сім'ї як історію перетворення жінок на різновид власності, на товар, засіб обміну й репродукції, Маркс зазначає, що лише капіталізм уперше в історії уможливило повернення жінкам їхньої людської природи через їхнє долучення до найманої праці й забезпечення економічної незалежності.

Прикладом антифемінізму, а надто - відвертої мізогінії, у філософії XIX століття може слугувати концепція Прудона, Марксового сучасника й опонента [р. 99]. Для Прудона неприйнятна навіть абстрактна можливість рівноправ'я статей: «Між жінкою і чоловіком може існувати кохання, пристрасть, зв'язок, заснований на звичці, й узагалі будь-що, проте між ними не виникає справжнього суспільства. Чоловік і жінка - не одного поля ягоди. Статєва різниця перетворює їх на різних живих істот» [р. 102].

Тому, за Прудоном, повне позбавлення жінок свободи є у певних випадках доцільним і прийнятним. Сім'я, на його думку, - не первинна клітина суспільства, їй не властива конкуренція, звична для суспільства в цілому. Сім'я - царство «справедливості», тобто нерівності між статями, що сприймається як законна, а також відсутності конфлікту й антагонізму, опертої на взаємну повагу між статями і статєвий дуалізм [р. 100].

Конфлікт і конкуренція належать до економічної та політичної сфери, й припинитись вони можуть тільки тоді, коли справедливість виникне поза їхніми межами, а саме - в дуалізмі статей. Тож подружня пара є спілкою двох осіб (проте аж ніяк не їхньою асоціацією), віддзеркаленням єдиного (соціального) індивіда, якого напевне слід було б сприймати як андрогіна... [р. 101].

Ця нерівність є запорукою й миру в суспільстві, й ефективного розподілу праці. Тому будь-які зміни традиційного сімейного ладу неминуче призведуть до переродження суспільства. Адже зміна становища статей зруйнує саму сутність шлюбу, і суспільство, побудоване на справедливості, перетвориться на суспільство, де панує кохання. Прудон, на відміну від Леру, розрізняє кохання і справедливість. Для обґрунтування своєї тези про нижчість жінок він створює досить витончене економічно-метафізичне вчення.

Погляди Прудона відзначаються неабиякою радикальністю, це засвідчує його полеміка з феміністками середини ХІХ століття, - з Жанною Деруен, Жульєтою Лямбер і особливо з Жені д'Ерикур. Ж. Фрес зазначає, що його теорія справедливості фатально вплинула на пропагований ним образ жінки [р. 101], які на французький робітничий рух, позначений антифемінізмом. Прудон стверджував, що для жінки існує лише один вибір - або домашнє господарство, або вихід на ринок праці. В домашньому господарстві жінка хоч і посідає підпорядковане становище, проте користується певною пошаною, ринкова ж сфера безповоротно перетворює її на товар.

Проте, зазначає французька дослідниця, Прудон не зупиняється на концепції взаємодоповнюваності статей, що проповідує підпорядковане, проте шановане становище жінок. Прудон відкидає видимість орієнтації на обопільну для обох статей «справедливість» і скочується до безмежної мізогінії. Жінка - лише просте доповнення чоловіка, єдине, що у ній може розвиватись, це тілесна краса, відтак жінка не здатна до самостійних учинків, постійно потребує керівництва, а отже, не відрізняється від дитини. Жінка, за Прудоном, - лише доповнення чоловіка, аристотелівська «матерія», що потребує форми. На думку французького мислителя, межа розвитку жінки збі-

гається з межею розквіту її краси. Зрештою, за Прудон-ном, жінка посідає середнє становище між людиною і твариною, тобто не є людиною в повному сенсі слова [р. 102].

Надзвичайно далекою від прудонівської є позиція Джона Стюарта Міла, який свого часу припинив листуватися з Огюстом Контом через антифемінізм того. Женев'єва Фрес звертає увагу на загальновідомі факти біографії Міла: незгоду з батьком, який був прихильником позбавлення жінок виборчого права, а також на роман з Гарієт Тейлор, який вирішальним чином вплинув на ставлення Міла до шлюбу і на його погляди щодо місця жінки в суспільстві. Плодом співпраці Міла й Тейлор стали твори про шлюб і розлучення (1832), про звільнення жінок (1851) і про гноблення жінок (1869). Ці твори є справжнім спільним надбанням обох авторів, оскільки їхній взаємний вплив не переривався ні на мить. У цій співпраці головним для Міла було не доведення можливості рівноправ'я статей, а сам факт участі жінки в розв'язанні найскладніших філософських проблем (Тейлор не долучилась тільки до творів Міла, присвячених логіці) [р. 103].

Ж. Фрес вирізняє перелік тих головних реєстрів, у яких розгортаються власне Мілові ідеї щодо рівності статей:

- 1) історичність стосунку між статями (сучасний стан політичного безправ'я жінок розглядається не як «природний», а як історично відносний);
- 2) модерна політика, заснована на поняттях загального виборчого права й самовизначення громадянина (як чоловіка, так і жінки);
- 3) шлюбне право.

Міл не вважає біологію тим пунктом, що визначає стосунки між статями. Жінки не мають якоїсь завершеної «природи», їх формує виховання, властиве тій чи тій епосі. Ж. Фрес зазначає, що цей аргумент далеко не новий, його активно використовували навіть попередники Кондорсе, проте в Міла подибуємо зміну тональності. Вживаючи такі слова, як «пригноблення» та «звільнення», він (уподібнюючись тут Фур'є і Марксові) інтерпретує становище жінок як «рабство» [р. 104]. Відповідно, свобода жінок є істотним складни-

ком Мілової філософії свободи. На відміну від свого батька, який дотримувався традиційної, ще локівської тези про тотожність інтересів дружини й чоловіка, відтак і про правомірність «представництва» жінок їхніми чоловіками, Міл вважає, що свобода не може бути делегованою, нею мають користуватися як жінки, так і чоловіки, причому в усіх царинах суспільного й приватного життя.

Отож, шлюб не скасовує прав жінки. Закінчення рабства провіщує свободу й емансипацію суб'єкта. Відтак присвятивши себе захистові індивідуальної свободи, Стюарт Міл пішов далі, ніж багато хто з-поміж його сучасників - метафізиків кохання чи аналітиків сім'ї, досягнутої як соціальної мікрокосмос. Статеве кохання й материнство анітрохи не цікавлять філософа. Він думає про індивіда (як і Штирнер) і громадянина. Однак цей захисник свободи є також і логіком. Тому він намагається довести рівність [статей], і це завдання не виглядає в його очах простим. І справді, чи можна говорити про якісь доведення у царині рівності, особливо - рівності статей? [р. 105].

Трохи пізніше швейцарець Шарль Секретан висував такі самі тези, спираючись на протестантську моральну філософію, що її сповідували у колах, близьких до часопису *Ревей* [р. 105]. Ж. Фрес наводить низку висловлювань Секретана: «Жінка є особистістю, бо вона має обов'язки»; «Тож слабший розвиток мозку не більшою мірою, ніж слабший розвиток м'язів, є підставою для того, щоб відокремити юридичну особистість від моральної і відмовити у першій істотам, яких природа піднесла до другої. Якщо жінка є особистістю, вона в юридичному сенсі постає як самоціль і закон повинен розглядати її саме так і визнати її права».

Індивід, історія сім'ї і нещастя жінки

Ж. Фрес зазначає, що кінець XIX століття позначено процесом розщеплення традиційного для модерної філософії поняття «індивід», зростанням його багатаспектності й невизначеності. Цей процес заторкнув уявлення як про чоловіків, так і про жінок [р. 106]. Серед найяскравіших прикмет часу французька дослідниця вирізняє фрейдизм і ніцшеанство. Впев-

неність в існуванні незмінної сутності чоловіків і жінок зникає, попри вироблення дедалі витонченіших аналітичних методик, форми організації життя, зокрема сім'я, дедалі більш релятивізуються через розвиток історичного підходу. Відмінність статей зазнає не значних досі «найфантазматичніших» інтерпретацій, мізоґінія набуває нових форм.

Ж. Фрес зупиняється на виникненні нової концепції сім'ї, зокрема у творах Йогана Якоба Бахофена і Фридриха Енгельса [р. 107]. Біблійну, суто патріархальну, концепцію походження сім'ї заперечують етнографічні дослідження, нове прочитання мітологічного матеріалу, наприклад *Орестеї*. Відкриття матриархату як форми суспільства, давнішої за патріархат, підважує уявлення про «природний» розподіл статевих ролей і уможлиблює новий погляд на проблему соціальної емансипації жінок [р. 108]. Якщо патріархат існував не завжди, то чому він не може зникнути колись у майбутньому? За Енгельсом, матриархат знищили два фактори: статевий розподіл праці між матеріальним виробництвом і відтворенням роду, а також виникнення моногамної сім'ї, в якій панує батько [р. 109]. Такий перехід Енгельс інтерпретує як «велику історичну поразку жіночої статі». Патріархальний шлюб не лише не є найвищою формою шлюбу, він, на думку Енгельса, став причиною статевого гноблення й небаченого протягом усієї преісторії конфлікту статей. Капіталістичне руйнування сім'ї німецький мислитель вважає останньою стадією цього конфлікту й, водночас, передумовою його остаточного розв'язання шляхом юридичних завоювань і поширення найманої праці. Це розв'язання Енгельс, разом з Марксом, Бебелем й іншими соціалістами, розглядає як справу майбутньої революції.

Соціалістичні тези перетворюють на анахронізм традиційну концепцію взаємодоповнюваності статей [р. 110], яка не враховує реальної історичної динаміки. Відбувається істотна зміна уявлень, що її Ж. Фрес досліджує на прикладі еволюціоністського вчення Герберта Спенсера: загальний проґрес суспільства, метою якого є стан рівноваги між кількістю населення

й матеріальними засобами його існування, між виробництвом і відтворенням роду. В цьому контексті визнається суперечність між репродуктивними функціями жінок і їхньою особистісною самореалізацією [р. 111]. Відтак жінка має бути не лише продовжувачкою роду, вона повинна отримувати освіту, розвивати свою особистість і свої розумові здібності. Саме освіта уможливить колись надання жінкам виборчого права. Втім, тезу про рівність статей Спенсер поділяв у молоді роки, на які припадає його дружба з Джоном Стюартом Мілом, згодом він рішуче змінив своє ставлення до руху за емансипацію жінок.

Дарвінівська теорія статевого відбору також оголошує чоловіка вищим за жінку; причому жінки в майбутньому ніколи не подолають свого відставання, оскільки над ними тяжіє фатум спадковості, тому нерівність статей триватиме вічно.

Тож, підсумовує Ж. Фрес, теорії, засновані на історичному підході, обґрунтовують тезу про рівність статей не більше, ніж засновані на праві. Вони лише апріорно містять певний шанс для такого обґрунтування, проте наприкінці XIX століття цей шанс так і не було реалізовано [р. 112]. У цей період питання про рівність статей залишилось нерозв'язаним, проте великої ваги набуло питання про відмінність між статтями. Воно, на думку Ж. Фрес, є стрижнем творчості Ніцше, а Фройда французька дослідниця вважає першим мислителем, для якого питання про відмінність між статтями постало як філософема.

Ж. Фрес відзначає, що в творчості Ніцше тема відмінності між статтями є джерелом багатьох фундаментальних метафор [р. 113]. В Ніцше саме відмінності посідають центральне місце, оскільки німецький філософ говорить передовсім про індивідуальне, а не про загальне. Сутність жіночого й чоловічого не має в нього чіткого формулювання, натомість, вірний своєму методові типологізації та генеалогії, він говорить про окремих чоловіків і жінок як носіїв певних індивідуальних якостей.

Однак Ніцше також говорить і про певний «закон статей», вельми суворий щодо жінки (*Весела наука*,

§ 68): в коханні жінка цілковито зрікається себе, натомість чоловікам таке самозречення не властиве [р. 114]. Цей закон, а також конфлікт між статями, унеможлиблює будь-яку рівність між ними. Зрештою, Ніцше визнає, що подолання відмінностей між чоловіками й жінками, цілком можливе в кількох найрозвиненіших країнах Європи, постане однією з ознак занепаду цивілізації. Розмивання статевих відмінностей скасує ті конвенції, на яких базується сучасна влада жінок, і не принесе нічого навзаєм [р. 115].

Ототожнюючи істину з жінкою, Ніцше приписує їй суто "жіночі", на його думку, риси: пасивність, об'єктність. Жінка є слабкою, саме тому її стихія - підступний інтелект, опертий на псевдопоняття істини, чоловікові ж властивий вольовий порив. На цій підставі Ніцше об'єднує в один клас жінок, євреїв, акторів - тих, хто не має реальної сили, хто приречений компенсувати реальну слабкість інтелектуальною підступністю, претензією на "істину" [р. 116].

Натомість нові науки, що виникають наприкінці XIX століття, - соціологія і психоаналіз - цікавляться лише фактами й конкретними індивідами, а не умоглядними якостями а la Ніцше. Прагнення ретельно опрацювати соціальні факти проявилось в Дюркгаймовому аналізі сім'ї та розлучення. По-перше, Дюркгайм засновується на історичному характері сім'ї, підкреслюючи відмінність між її сучасними і стародавніми формами. Давня сім'я була місцем виробництва й успадкування матеріальних благ, сучасний шлюб є уособленням «публічного» характеру того союзу, в якому перебуває подружжя; він стає дедалі ефемернішим і безперспективнішим. Сім'я не виконує більше своєї економічної та моральної функції, в цьому плані її майбутнім заміником є, схоже, професійна група. З іншого боку, тенденція до рівноправ'я статей обіцяє жінкам ширші перспективи зовнішнього життя.

Визнаючи матримоніальний зв'язок єдиною основою морального суспільства, Дюркгайм рішуче заперечує правочинність розлучення за взаємною згодою, проте потверджує розлучення з «визначених причин», як таке, що спирається на право і справедливість. Натомість перший різновид розлучення є

«тяжкою соціальною хворобою» [р. 117]. Певна річ, концепція Дюркгайма - супротивна концепції Енгельса, проте не можна сказати, що соціолог у цьому питанні завжди протистоїть революціонеріві.

Початковим пунктом психоаналізу було дослідження істерії, хвороби, властивої переважно жінкам. У філософії це вчення викликає подвійний розрив із традицією, запроваджуючи, по-перше, специфічну теорію сексуальності, й, по-друге, нову теорію пізнання, засновану на понятті безсвідомого.

Безперечно, остання спричинила глибокий переворот в уявленні про людину як істоту, здатну мати знання про себе й світ. Натомість теорія сексуальності є, мабуть, найменш оригінальною, хоч і не виглядає такою. І справді, деякі з її [засадничих] тверджень дивним чином нагадують тези філософської медицини початку століття, а також спробу розповісти жінкам про їхнє «призначення» [р. 118].

Втім, на думку Ж. Фрес, психоаналіз запропонував також низку принципово нових тез: про сексуальність, властиву всім людям - як жінкам, так і чоловікам, як дорослим, так і дітям; про те, що сексуальність і репродуктивна функція у жінці - відмінні між собою; про бісексуальність кожної людської істоти [р. 118]. Хоч усі ці тези у 1900 році ще не набули чіткого окреслення, проте основні зміни дослідницьких пріоритетів вони висвітлили досить виразно: історія людства розширюється через індивідуальну історію, об'єктом аналізу сім'ї постають перш за все окремі істоти. Відтак жінка припиняє бути просто «прекрасною статтю», вона, за Фрейдом, здобуває історію і «призначення», зумовлене власною анатомією.

Свій аналіз тем жінки й рівності статей у філософії XIX століття Ж. Фрес закінчує антифеміністською концепцією Отто Вейнінґера, викладеною в книзі *Стать і характер* [р. 119]. І чоловіка, і жінку істотно вирізняють властивості, пов'язані з їхньою статтю, причому Вейнінґерова теорія сексуальності постає як теорія бісексуальності, досить близька до теорії Вільгельма Фліса. Бісексуальність - не виняток, а правило, насправді існують не «жінки» чи «чоловіки», а «чоло-

віче» й «жіноче» в кожному чоловікові й у кожній жінці [р. 120]. Антифемінізм Вейнінґера Ж. Фрес називає «нюансованим», адже йдеться не про заперечення будь-якої рівності статей: наскільки прийнятна рівність юридична, настільки ж неприйнятна рівність моральна й інтелектуальна. За Вейнінґером, слід відкинути спроби внутрішнього уподібнення жінки чоловікові, а не вимоги підвищити її соціальний статус. Попри те, що «маскулінізованих» жінок, на думку Вейнінґера, тлумачать як прояв прогресу, а не навпаки - зvierодніння (адже джерелом зла є саме жіноче, жіноче в жінці), нездоланну відмінність статей має бути збережено за будь-яку ціну.

Алфавітний перелік

творів, що на них посилається Женев'єва Фрес у реферованому розділі книги *Жінки та їхня історія*

- Бахофен Й.Я.** *Материнське право*, 1861.
Бебель А. *Жінка і соціалізм*, 1883.
Бентам Д. *Конституційний кодекс*, 1830.
Вейнінґер О. *Стать і характер*, 1903.
Гегель Г.В.Ф. *Феноменологія духа*, 1807.
Гегель Г.В.Ф. *Енциклопедія філософських наук*, 1817.
Гегель Г.В.Ф. *Принципи філософії права*, 1821.
Дарвін Ч. *Походження людини і статевий відбір*, 1871.
Енгельс Ф. *Походження сім'ї, приватної власності і держави*, 1884.
Кабаніс П.Ж.Ж. *Доповіді про фізичне й моральне в людині*, 1802.
Кант І. *Метафізика нравів*, 1796.
Кант І. *Антропологія з прагматичної точки зору*, 1798.
К'єркегор С. *Або-або*, 1843.
Конт О. *Позитивна політична система*, 1851-1854.
Конт О. *Позитивістська катехеза*, 1909.
Міл Джеймс *Про уряд* (стаття з Британської енциклопедії), 1820.
Міл Джеймс Стюарт *Звільнення жінок* (у співавторстві з Гарієт Тейлор), 1851.
Міл Джеймс Стюарт *Пригноблення жінки*, 1869.
Міл Джеймс Стюарт *Неопубліковані листи до О. Конта*, 1889.
Ніцше Ф. *Аврора, або Ранкова зірка*, 1881.
Ніцше Ф. *Весела наука*, 1882.

- Ніцше Ф.** *Людське, занадто людське*, 1878.
- Ніцше Ф.** *По той бік добра й зла*, 1886.
- Ніцше Ф.** *Так казав Заратустра*, 1883-1885.
- Сакретан Ш.** *Право жінки*, 1886.
- Спенсер Г.** *Принципи соціології*, 1869.
- Спенсер Г.** *Принципи етики*, 1891.
- Томпсон В.** *Скарга однієї половини людського роду, жінок, супроти зазіхань іншої половини, чоловіків, на те, щоб тримати їх у політично-му, а отже, в громадському і домашньому рабстві*, 1825.
- Фіхте Й.Г.** *Підвалини природного права згідно з принципами науковчення*, 1796-1797.
- Фройд З.** *Три есеї з теорії сексуальності*, 1905.
- Шлеермахер Ф.** *Конфіденційні листи з приводу Лусинди*, 1800.
- Шлегель Ф.** *Лусинда*, 1799.
- Шлегель Ф.** *Про філософію (До Доротеї)*, 1799.
- Шопенгауер А.** *Світ як воля і уявлення*, 1819.
- Шопенгауер А.** *Parerga et Paralipomena*, 1850.

ІНСТРУМЕНТАРІЙ

Члени Паскалівського товариства, співробітники катедри філософії Вінницького державного технічного університету, досліджують тему «Філософія прав людини, проблема Гендерної рівності та теоретичні засади сучасної Гендерної політики». Зокрема, автори прослідковують модерні витоки поняття Гендерної рівності, а також статус таких понять, як «рівність», «виключення», «стать» і проблем, що сьогодні отримали назву «Гендерних» у філософії XVII-XVIII століть. Дослідницька методика передбачає текстологічний аналіз вибірки філософських текстів зазначеної епохи. На першому етапі заплановано складання аналітичних оглядів до відповідних текстів згідно з єдиним «Переліком понять, що аналізуються». Поняття в «Переліку» підібрані таким чином, щоб уможливити висвітлення поглядів того чи іншого автора на природу людини, спільні й індивідуальні інтереси членів суспільства, справедливості і рівності, різноманітності груп, що складають суспільство і критерії виключення певних категорій населення з кола рівноправних суб'єктів політики, толерантності і суспільну безпеку; саме на Трунті цих сюжетів згодом (в окремих дослідницьких статтях) розкриватиметься розуміння Гендеру і статі (певна річ, якщо аналізований автор узагалі приділяв їм увагу).

Редколегія сподівається, що як аналітичні покажчики, так і статті (які теж заплановані до публікації в нашому часописі), стануть у пригоді всім, хто цікавиться модерною філософією, її змістом і сутністю, загальним моделюванням її розвитку і, безперечно, Гендерними дослідженнями.

Елена Слободянюк (Вінниця)

АНАЛИТИЧЕСКИЙ ОБЗОР ТЕОРИИ ЧЕТЫРЕХ ДВИЖЕНИЙ И ВСЕОБЩИХ СУДЕБ ШАРЛЯ ФУРЬЕ

Теория четырех движений и всеобщих судеб (Theorie des quatre mouvements et des destinees generales)) - первое большое сочинение Фурье, вышедшее отдельным изданием. Написанное в первые годы XIX века, оно было опубликовано в 1808 году анонимно и с неправильным указанием места издания (по-видимому, по цензурным соображениям):

Лейпциг вместо Лиона. Позднее *Теория четырех движений* переиздавалась в Париже дважды в качестве первого тома *Полного собрания сочинений Ш. Фурье* (Oeuvres complètes de Ch. Fourier) - в 1841 и 1846 гг.

Теория четырех движений и судеб не может рассматриваться как изложение социального учения Фурье в его законченной форме, однако содержит целый ряд центральных идей французского мыслителя.

Аналитический обзор составлен по переводу И.И. Зильберфарба с французского оригинала по третьему изданию; переводчик сличил текст с первым изданием и в примечаниях отметил важнейшие разночтения (**Фурье Ш. Судьбы мира и человечества. Критика строя цивилизации** // Фурье Ш. *Избранные сочинения* в 4-х тт. - М.-Л.: Изд-во Академии Наук СССР, т. 1, 1963, С. 83-422).

В аналитический обзор включены только содержательно значимые случаи употребления соответствующих понятий.

Аналитические рубрики расположены согласно *Перечню анализируемых понятий* (см. ниже); после названия термина (или терминов) приведен нумерованный список фрагментов текста, где указанный термин содержится; иногда приводятся содержательно важные для понимания того или иного термина фрагменты, где этот термин непосредственно не фигурирует.

Фрагмент, в котором присутствуют сразу по несколько терминов из *Перечня*, приводится в какой-либо одной из аналитических рубрик, в остальных приведены ссылки на него. Например: См. также БЛАГО (7), т.е. «смотри также фрагмент № 7 в аналитической рубрике БЛАГО».

Такой порядок обусловлен структурой оригинального текста. В *Избранные сочинения* включены только некоторые части *Теории четырех движений и всеобщих судеб*. Первый том озаглавлен «Открытие всеобщих законов движения» (этого заглавия у Фурье нет), охватывает *Введение* и *Предварительное слово*, в котором опущены часть пятой главы и вся глава шестая; второй отрывок - «Объяснение некоторых линий судеб» - представляет собой первую часть *Теории четырех движений*, за исключением трех глав (V, VI и XV), ее *Эпilog* - в соответствии с общим планом данного издания - помещен во втором томе. Очерк «Система развития строя цивилизации» - небольшая «интермедия», помещенная посреди третьей части *Теории четырех движений*. При переводе «О торговле» отдельные места, текстуально совпадающие с соответствующими местами раздела «О неограниченной свободе торговли» третьей части *Теории четырех движений*, воспроизведены по последнему изданию (1846 г.), с предварительной сверкой с первым изданием.

Сокращения:

См. - смотри

Е.С. - Елена Слободянюк

Расшифровка последней строки аналитических рубрик:

С. - страница

Т. - том

Гл. - глава

* - символ, обозначающий места в текстах Фурье, которые не имеют специальной пагинации.

ПЕРЕЧЕНЬ АНАЛИЗИРУЕМЫХ ПОНЯТИЙ

БЛАГО ОБЩЕЕ

ВЛАСТЬ (законная, легитимная, справедливая, незаконная)

ВОСПИТАНИЕ

ДЕСПОТИЗМ, НЕЛЕГИТИМНОСТЬ, ТИРАНИЯ vs ЛЕГИТИМНОСТЬ

ДИКАРИ, ВАРВАРЫ, МУСУЛЬМАНЕ (не европейцы)

ЕДИНСТВО ОБЩЕСТВЕННОЕ (его устои и условия разрушения)

ЕСТЕСТВЕННОСТЬ В ЧЕЛОВЕКЕ (желание, склонности, ограниченность и т.п.)

ЗАКОНЫ

ЗАКОН ЕСТЕСТВЕННЫЙ

ИНТЕРЕС ИНДИВИДУАЛЬНЫЙ И ОБЩЕСТВЕННЫЙ

МУЖ, ЖЕНА

МУЖЧИНА, ЖЕНЩИНА

НАСИЛИЕ (законное и незаконное)

ПОЛ

ПРАВО

ПРАВА (голоса и гражданства, кто отвечает требованиям)

ПРЕДРАССУДОК, СУЕВЕРИЕ

ПРОСВЕЩЕНИЕ (преодоление предрассудков)

РАБСТВО, РАБЫ

РАВЕНСТВО, НЕРАВЕНСТВО

СВОБОДА

СЕМЬЯ

СПРАВЕДЛИВОСТЬ, НЕСПРАВЕДЛИВОСТЬ

ТЕРПИМОСТЬ, НЕТЕРПИМОСТЬ (их пределы + общественная безопасность + смертная казнь)

ЧЕЛОВЕК (определение и перечень сущностных свойств)

ЧЕРНЬ

БЛАГО ОБЩЕЕ

(1) Это - исследование всеобщей системы природы; это - проблема, которую бог ставит на разрешение перед всеми планетами; и их обитатели могут достигнуть счастья лишь после того, как они ее разрешат.

с.88; т.1, гл.1

(2) Отныне следовало предвидеть, что от всех приобретенных познаний не приходится ждать счастья, что социального благоденствия надо искать в какой-то новой науке.

с.89; т.1, гл.1

(3) Вследствие этого я избегал всякого изыскания о том, что касалось интересов престола или алтаря, которыми философы занимались беспрерывно с самого возникновения их науки: они всегда искали общественного блага в административных или религиозных нововведениях; я же, наоборот, прилагал все усилия к тому, чтобы искать блага только в действиях, не имеющих никакого отношения ни к администрации, ни к священству.

с.93; т.1, гл.1

(4) [...] они [философы. -Е.С.] всегда искали общественного блага в административных или религиозных нововведениях; я же, наоборот, прилагал все усилия к тому, чтобы искать блага только в действиях, не имеющих никакого отношения ни к администрации, ни к священству, в действиях, жидущихся только на мероприятиях хозяйственных или бытовых и совместимых со всяким правительством, без надобности в его вмешательстве [...]

с.93; т.1, гл.1

См. также

ЕДИНСТВО ОБЩЕСТВЕННОЕ (4), (5), (17), (19), (20), (24)

ИНТЕРЕС ИНДИВИДУАЛЬНЫЙ И ОБЩЕСТВЕННЫЙ (2), (4)

НАСИЛИЕ (2)

ПРЕДРАССУДОК, СУЕВЕРИЕ (10)

ПРОСВЕЩЕНИЕ (3), (15)

СПРАВЕДЛИВОСТЬ, НЕСПРАВЕДЛИВОСТЬ (4)

ВЛАСТЬ

(законная, легитимная, справедливая, незаконная)

(1) [...] они [преемники Декарта. -Е.С.] очень остерегались поставить под вопрос необходимость политических и моральных наук, которые давали им заработок, а ныне признаны совершенно бесполезными при сильных правительствах и весьма опасными при правительствах слабых.

с.91; т.1, гл.1

(2) Если бы он [глава церкви. - Е.С.] рассуждал здраво, он понял бы, что святой престол, имевший в ту пору возможность распределять временную верховную власть над неизвестными землями и подчинять их своему религиозному господству, был во всех отношениях заинтересован в том, чтобы поощрять искание нового континента.

с.123; т.1, гл.У

См. также

ЕСТЕСТВЕННОСТЬ В ЧЕЛОВЕКЕ (15)

ВОСПИТАНИЕ

(1) Он [ребенок. - *Е.С.*] находит в сериях по страсти природосообразное воспитание. Он учится без побуждения и надзора с чьей бы то ни было стороны.

с.165; т.1, гл.Х

(2) Мы признаем, что привязанность почти в три раза больше у отцов к детям, или втрое меньше у детей к отцам. Несоразмерность кажется огромной и несправедливой со стороны детей.

с.179; т.1, гл.Х!

(3) [...] воспитание не причиняет отцам ни малейших трудностей при порядке согласованности, к которому земному шару предстоит перейти и к которому расположены наши страсти. Что касается нынешнего времени, то если кажется, что трудности воспитания дают отцам неограниченные права на любовь детей, это так потому, что никогда не клали на весы трех смягчающих соображений, значение которых я только что отметил: 1) неведения детей в раннем возрасте относительно достоинств, которые составляют отцовство; 2) отвращения, испытываемого ими в среднем возрасте к отцовской власти из-за злоупотребления ею или неразумного осуществления ее; 3) противоречия, которое они замечают в юношеском возрасте между высокими притязаниями отцов и воображаемыми заслугами, на которые они опираются.

с.182; т.1, гл.Х!

(4) Бедные наслаждениями, они присваивают себе право собственности на привязанности более слабого. Если это мужа [60 лет], то они претендуют, чтобы жены [20 лет] любили их безраздельно, а известно, до какой степени обоснованы их претензии; если это отцы, то они хотят быть богами в глазах своих детей: они кричат о неблагодарности, если получают только ту долю любви, какую заслужили.

с.183; т.1, гл.Х!

(5) Следовательно, если разделить на восемьсот [десять] число в 36 миллионов, которого достигает население Франции, то окажется, что в этом государстве существует 45 тысяч человек, способных стать равными Гомеру, 45 тысяч способных сравняться с Демосфеном и т.д., если бы они были подготовляемы с трехлетнего возраста и получали бы природосообразное воспитание, которое развивает все зародыши, распределенные природой.

с.199; т.1, гл.Х!

См. также

ЕСТЕСТВЕННОСТЬ В ЧЕЛОВЕКЕ (18)

ДЕСПОТИЗМ, НЕЛЕГИТИМНОСТЬ, ТИРАНИЯ vs ЛЕГИТИМНОСТЬ

(1) [...] это были [Авраам и Иаков. - *Е.С.*] изрядно пропитанные злобой и несправедливостью тиранишки, имевшие гаремы и рабов, по варварскому обычаю. Это были паши или тираны какого-нибудь квадратного лье, предающиеся всякого рода излишествам.

с.156; т.1, гл.IX

(2) Что касается патриархата [...], то это порядок, ведущий только к строю варварства, порядок, при котором каждый отец становится сатрапом, возводящим все свои прихоти в добродетели и осуществляющим над своей семьей самую возмутительную тиранию по примеру Авраама и Иакова [.]

с.158; т.1, гл.IX

(3) Говорить ныне против нелепостей торговли - значит выставить себя на предание анафеме, подобно тому, как если бы в XII веке стали говорить против тирании пап и баронов.

с.228; т.1;*

(4) После стольких разглагольствований против деспотизма еще не открыли того подлинного деспотизма, каковым является именно деспотизм торговли, истинный сатрап политического мира.

с.263; т.1, гл.II

ДИКАРИ, ВАРВАРЫ, МУСУЛЬМАНЕ (не европейцы)

(1) [...] она [теория земледельческих ассоциаций. - *Е.С.*] их соблазняет приманкой наживы и высоких наслаждений; в этом гарантия ее успеха у дикарей и варваров, как и у людей строя цивилизации, поскольку страсти повсеместно одни и те же.

с.99; т.1, гл.II

(2) Половина земли захвачена хищными зверями или дикарями, что одно и то же; что касается другой половины, которая возделывается, то мы видим, что три четверти ее захвачены головорезами, или варварами, которые порабащают земледельцев и женщин и во всех отношениях являются позором для разума.

с.144; т.1, гл.IV

(3) [...] никогда не было видно, чтобы дикари или варвары самопроизвольно усвоили наши общественные обычаи [...]

с.157; т.1, гл.IX

ЕДИНСТВО ОБЩЕСТВЕННОЕ (его устои и условия разрушения)

(1) Мне нужно было распространиться о некоторых странных сторонах политики строю цивилизации, чтобы заставить предчувствовать существование более определенной науки, которой предстоит свести на нет науки философские.

с.84; т.1;*

(2) Если принять во внимание обилие великих умов, которые произвела цивилизация, особенно на протяжении восемнадцатого века, подвергаясь искушению поверить, что они исчерпали все поприща; оставаясь далеко от надежды на великие открытия, не ожидаешь даже открытий посредственных.

С.87; т.1, гл.1

(3) Ну, разве можно усматривать что-либо иное в писаниях этих ученых, которые, употребив двадцать пять столетий на совершенствование своих теорий, сосредоточив у себя все познания прошлого и современного, при первом же своем выступлении порождают столько бедствий, сколько они сулили благоденствий, и низводят общество строю цивилизации к варварскому состоянию?

с. 89; т.1, гл.1

(4) Отныне следовало предвидеть, что от всех приобретенных познаний не приходится ждать счастья, что социального благоденствия надо искать в какой-то новой науке и проложить новые пути политическому духу, ибо было очевидно, что ни философы, ни их соперники не знают средств от социальных страданий и что под прикрытием догм тех и других вечно продолжались бы самые позорные бедствия, в том числе и нищета.

с.89; т.1, гл.1

(5) Я находил поощрение в многочисленных показателях заблуждения разума и особенно - в зрелище бедствий, которые претерпевает общественное хозяйство: нищета, безработицы, успехов плутни, морского пиратства, торговой монополии, увода в рабство, наконец, многих других несчастий, перечисление которых я опускаю и которые заставляют подозревать, не является ли хозяйственный порядок строю цивилизации общественным бедствием, придуманным богом с целью наказать род человеческий.

с.90; т.1, гл.1

(6) Между тем, что может быть более несовершенного, чем этот строй цивилизации, который влечет за собой все бедствия?

с.91; т.1, гл.1

(7) Если применить сомнение к строю цивилизации, усомниться в его необходимости, в его превосходстве и в его долговечности. Вот проблемы, которые философы не дерзуют поставить перед собой, ибо, взяв под подозрение строй цивилизации, они распространили бы подозрение в никчемности на свои теории.

с.92; т.1, гл.1

(8) Невозможно косвенным путем свалить монополию островных держав,

не прибегая к созданию земледельческой ассоциации; и наоборот - как только найдено средство осуществить земледельческую ассоциацию, она, не встречая сопротивления, производит уничтожение островной монополии.

с. 94; т.1, гл.1

(9) Между тем не раз уже предполагалось, что неисчислимы сбережения и улучшения могли бы произойти, если бы стало возможным объединить в производственное сообщество жителей каждого селения.

с. 96; т.1, гл.11

(10) Земледельческая ассоциация, если предположить, что она охватит около тысячи человек, представляет для хозяйства столь огромные благодеяния, что трудно объяснить беззаботность современных людей в этом отношении; существует же разряд ученых-специалистов, посвятивших себя специально расчетам усовершенствования хозяйства.

с.97; т.1, гл.11

(11) Он [Бог. - Е.С.] должен был заняться прежде всего организацией хозяйственного механизма, который является стержнем человеческих обществ.

с. 98; т.1, гл.11

(12) Когда они увидят, что социетарный кантон дает, при равных шансах, в три раза больше дохода, чем кантон из бессвязных семейств, они поспешат создать ассоциацию, ибо повсеместно люди страстно стремятся к богатству и удовольствиям.

с.99; т.1, гл.11

(13) В общем, эта теория земледельческой ассоциации, которая изменит род человеческий, потворствует страстям, общим всем людям, она их соблазняет приманкой наживы и высоких наслаждений.

с.99; т.1, гл.11

(14) Страсти, которые считали врагами согласия, но они могут приходить к гармонии только по мере того, как они правильно развиваются в прогрессивных сериях.

с.100; т.1, гл.11

(15) Социетарный порядок, который придет на смену бессвязности строя цивилизации, не допускает ни умеренности, ни уравнительства, ничего предусматриваемого философами.

с.101; т.1, гл.11

(16) Когда я осознал, что прогрессивные серии обеспечивают полное развитие страстям людей обоюбого пола, разного возраста и различных классов, я пришел отсюда к догадке, что если бог предоставил столько влияния притяжению по страсти и столь мало разуму, его противнику, то это для того, чтобы повести нас к этому порядку прогрессивных серий.

с.105; т.1, гл.11

(17) Ученые обычно несчастны при строге цивилизации, ибо в условиях его они бедны; они станут наслаждаться благами богатства лишь при социетарном порядке, который придет на смену строю цивилизации.

с.110; т.1, гл.ГУ

(18) Что же касается строя цивилизации, из которого нам предстоит выйти, то я докажу, что он, далеко не будучи хозяйственным предназначением человека, представляет собой лишь преходящий бич, что для рода человеческого он является временной болезнью, что общественные уклады дикости, патриархата, варварства и цивилизации - это лишь тернистые тропы, ступени для того, чтобы подняться к лучшему общественному порядку, порядку прогрессивных серий, составляющему хозяйственное предназначение человека.

с.114; т.1. гл.ГУ

(19) Мы станем свидетелями зрелища, которое можно видеть один только раз на каждой планете: внезапный переход от бессвязности к социальной согласованности - это самое блестящее действие движения, какое только может осуществиться в мире; чаяние его должно утешить нынешнее поколение во всех его несчастьях. Во время этой метаморфозы каждый год будет стоить столетий существования и будет представлять множество столь поразительных событий, что не следует преуказывать их без подготовки; вот почему я решаюсь отложить это к третьей записке о теории порядка согласованности, или прогрессивных серий, а сейчас только возвестить общие результаты; это будут: добровольный переход дикарей к производственной деятельности и присоединение варваров к освобождению женщин и рабов, свобода которых необходима для образования прогрессивных серий; установление различных проявлений единства по всему земному шару, как-то: единства языка, мер, типографских знаков и других средств сношений.

с.115; т.1, гл.ГУ

(20) [...] строй цивилизации, наши чудеса науки были более губительными, чем полезными для счастья, ибо, увеличивая средства наслаждения, они умножали лишения огромного числа людей, не имеющих необходимого; они прибавляли лишь очень немного к удовольствиям великих мира сего, пресыщенных за отсутствием разнообразия в развлечениях, и все больше и больше вызвали подкупность, умножая приманки, представляющиеся для корыстолюбия.

с.117; т.1, гл.ГУ

(21) До сей поры науки, совершенствуя роскошь, работали лишь к выгоде плута, который при общественных укладах варварства и цивилизации достигает богатства скорее, чем человек правдолюбивый. Это странное положение привело к необходимости высказаться за одно из двух мнений: либо зловредность бога, либо зловредность строя цивилизации. Разумно рассуждая, можно остановиться только на этом последнем мнении; ибо нельзя допустить, чтобы бог был злодеем, а он действительно был бы им, если бы осудил нас вечно прозябать в условиях гибельного строя цивилизации.

с.118; т.1, гл.ГУ

(22) Это не человек низвел животных и растения до того уровня, на каком мы видим их в диком или домашнем состоянии; это бессвязность, расстраивая сериарный порядок, качественно принизила создания и самого человека.

с.148; т.1, гл.УГГ

(23) Мир царил там не по причине всеобщего благосостояния, но благодаря одному свойству, присущему сериям: это - свойство методически развивать и

сцеплять страсти, вне прогрессивных серий сталкивающиеся друг с другом и производящие войну и раздоры всякого рода.

с.149; т.1,гл.УП

(24) [...] при новом социальном порядке наименее богатый из людей, мужчина или женщина, будет гораздо более счастлив, чем ныне величайший из королей; ибо подлинное счастье состоит лишь в том, чтобы удовлетворять все свои страсти.

с.198; т.1, гл.ХП

(25) [...] общество может впасть в состояние упадка под действием своих социальных достижений.

с.212; т.1, гл.ХІУ

(26) Она [1-я фаза периода цивилизации. -Е.С.] порождена предоставлением гражданских прав супруге.

с.223;т.1;*

(27) 2-я фаза. Строй цивилизации вступил в нее благодаря смягчению рабства.

с.224; т.1;*

(28) 3-я фаза. Она развилась благодаря торговой политике, порожденной колониальными монополиями.

с.224; т.1;*

(29) 4-я фаза. Строй цивилизации клонится к ней благодаря влиянию корпораций определенной численности, которые под прикрытием привилегий исключают наиболее основательных претендентов и закрывают условный доступ к труду.

с.225; т.1;*

См. также

ПОЛ (1)

ЕСТЕСТВЕННОСТЬ В ЧЕЛОВЕКЕ (желание, склонности, ограниченность и т. п.)

(1) С тех пор как философы доказали свою несостоятельность при первом их опыте - французской революции, всяк согласен рассматривать их науку как заблуждение человеческого духа.

с.88; т.1, гл.І

(2) Я находил поощрение в многочисленных показателях заблуждения разума и особенно - в зрелище бедствий [...]

с.89; т.1, гл.І

(3) [...] порядок, о котором идет речь, вызовет у нас страсть к земледелию, ныне столь отталкивающему, что им занимаются только по необходимости и из страха умереть от голода.

с.97; т.1, гл.ІІ

- (4) [...] я отвечу указанием на соблазн богатств и удовольствий: самая сильная страсть селян, как и горожан, - любовь к выигрышу.
с.99; т.1, гл.11
- (5) [...] повсеместно люди страстно стремятся к богатству и удовольствиям.
с.99; т.1, гл.11
- (6) В общем, эта теория земледельческой ассоциации, которая изменит судьбу рода человеческого, потворствует страстям, общим всем людям, она их соблазняет приманкой наживы и высоких наслаждений [...]
с.99; т.1, гл.11
- (7) Страсти, которые считали врагами согласия и против которых написали столько тысяч томов, которые скоро падут в небытие, страсти, говорю я, стремятся только к согласию, только к социетарному единству, от которого мы считали их столь отдаленными; но они могут придти к гармонии только по мере того, как они правильно развиваются в прогрессивных сериях. Вне этого механизма страсти - это только сорвавшиеся с цепи тигры, непонятные загадки [...]
с.100; т.1, гл.11
- (8) [...] состояние цивилизованности склонилось бы быстро к ущербу и пало бы обратно к состоянию кочевничества, при котором страсти были бы еще столь зловредны, какими их можно видеть среди нас [...]
с.101; т.1, гл.11
- (9) Социетарный порядок [...] хочет страстей пылких и утонченных [...]
с.101; т.1, гл.11
- (10) Дело не в том, что этот новый порядок должен был что-то изменить в страстях; это не было бы возможно ни для бога, ни для людей: но можно изменить ход страстей, не изменяя ничего в их природе.
с.101; т.1, гл.11
- (11) Они [люди. -Е.С.] всегда будут руководимы только любовью к богатствам и наслаждениям.
с.102; т.1, гл.11
- (12) [...] народ, столь лживый и столь грубый при строе цивилизации, в сериях становится сверкающим правдивостью и учтивостью [...]
с.103; т.1, гл.11
- (13) [...] их страсти изменяют свой ход, отнюдь не изменив ни целенаправленности, ни природы своей [...] они были и останутся неизменными, производя разлад и бедность вне прогрессивных серий или же согласие и богатство в социетарном строе, который является нашим предназначением и образование которого в одном только кантоне вызовет самопроизвольное подорожание во всей стране благодаря одной лишь приманке огромных доходов и бесчисленных наслаждений [...]
с.104; т.1, гл.Ш
- (14) Я пользуюсь этим примером, чтобы сделать более ощутимой эту всеобщую злонамеренность людей строя цивилизации по отношению к открывателям.
с.122; т.1, гл.У

(15) [...] как только Америка стала известна, первосвященник уже распределял власть в этом Новом Свете и находил весьма удобным извлекать доходы из открытия, одна лишь мысль о котором возбуждала всю силу его гнева. Глава церкви в этой непоследовательности представлял собой образ всех людей; его предрассудки и самолюбие ослепляли его в отношении своих собственных интересов; [...] папа и его совет из-за избытка самолюбия не рассуждали вовсе. Это - слабость общая всем векам и всем людям; это - помеха преследующая всякого открывателя [...]

с.123; т.1, гл.У

(16) Все эти философские прихоти, называемые *обязанностями*, не имеют ничего общего с природой: обязанность исходит от людей, притяжение исходит от бога; следовательно, если хотят знать виды божьи, надо изучить притяжение, одну лишь природу, никак не приемля долга, который меняется в каждом столетии и в каждой области, тогда как природа страстей была и остается неизменной у всех народов.

с.178; т.1, гл.ХI

(17) [...] каждый из них (детей. -*Е.С.*) будет от природы одарен способностью, необходимой для того, чтобы стать равным одному из самых изумительных существ, являвшихся миру, как Гомер, Цезарь, Ньютон и т.п.

с.199; т.1, гл.ХIII

(18) [...] поэтому большое заблуждение полагать, что природа скупа на таланты; она щедра в отношении их, даже сверх наших желаний и потребностей [...]. Вы не обладаете никаким искусством, никаким пробным камнем для того, чтобы распознать, к чему природа предназначает отдельных людей, какие зачатки она заложила в их души [...]

с.199-200; т.1, гл.ХIII

ЗАКОНЫ

(1) Судьбы - это нынешние, прошлые и будущие следствия математических законов бога, определяющих всемирное движение.

Всемирное движение подразделяется по четырем главным разветвлениям: *социальное, анимальное, органическое и математическое* движение.

1. *Социальное движение*. Теория его должна объяснить законы, согласно которым бог усановил распорядок и последовательность различных социальных механизмов на всех обитаемых планетах.

2. *Анимальное движение*. Теория его должна объяснить законы, согласно которым бог распределяет страсти и инстинкты между всеми существами [...].

3. *Органическое движение*. Теория его должна объяснить законы, согласно которым бог распределяет свойства, формы, цвета, вкусовые качества и т.п. [...]

4. *Материальное движение*. Теория его, уже объясненная современными математиками, ознакомила с законами, согласно которым бог упорядочил тяготение материи по различным планетам.

с.132-133; т.1, гл.И

См. также

МУЖЧИНА, ЖЕНЩИНА (2)-(4)
ПРОСВЕЩЕНИЕ (12), (13)

ЗАКОН ЕСТЕСТВЕННЫЙ

(1) [...] в этом хозяйственном порядке [порядке строя цивилизации. - *Е.С.*] заключалось некое ниспровержение естественного порядка [...]

с.90; т.1, гл.1

(2) Благодаря теории порядка согласованности вы признаете, что наши характеры хороши и разумно распределены, что следует развивать. А не исправлять природу.

с.175; т.1, гл.X

См. также

ПОЛ (1)

ИНТЕРЕС ИНДИВИДУАЛЬНЫЙ И ОБЩЕСТВЕННЫЙ

(1) [...] благо массы находится в противоречии страстям личности, так что правительство, орудя во благо массы, вынуждено прибегать к принуждению. Вот это-то не имеет места в обществах из серий, где общее благо настолько совпадает с индивидуальными страстями, что управление ограничивается *объявлением* гражданам о согласованных мероприятиях [.]

с.161; т.1, гл.X

(2) [...] практика правдивости обеспечивает каждому больше выгоды, чем практика обмана. Вследствие этого каждый человек, порочный или добродетельный, любит и соблюдает правду, поскольку это путь к счастью.

с.171; т.1, гл.X

(3) [...] самые лукавые люди станут скоро самыми горячими друзьями правды при порядке, в условиях которого она приведет к быстрым доходам, тогда как обращение к обману поведет лишь к неизбежному разорению.

с.172-173; т.1, гл.X

(4) Унитеизм - это склонность человека приводить к согласию свое счастье со счастьем всего, что его окружает, и всего рода человеческого, ныне столь достойного ненависти. Это - безграничное человеколюбие, всеобщее благоволение, которое сможет развиваться лишь тогда, когда весь род человеческий будет богат, свободен и справедлив [.]

с.190; т.1, гл.XII

См. также

ЕСТЕСТВЕННОСТЬ В ЧЕЛОВЕКЕ (15)

МУЖ, ЖЕНА

(1) [...] если человек без состояния ненавидит брак, а ему предложат женщину с приданым в 100 000 ливров ренты, он с радостью согласится заключить этот союз, который накануне отталкивал его.

с.101; т.1, гл.11

(2) При порядке цивилизации было бы желательно, чтобы все женщины обладали вкусом к заботам о семейном хозяйстве, ибо все они предназначены выйти замуж и вести бессвязное семейное хозяйство; между тем[...] три четверти молодых девиц порочны, а на самом деле порочен ваш социальный механизм.

с.174; т.1, гл.X

(3) [...] что три четверти из них [женщин. -Е.С.] имеют основание пренебрегать работой по домашнему хозяйству и что порочны только строй цивилизации и философия, несовместимые с природой страстей и с видами божьими [.]

С.175; т.1, гл.X

(4) Молодая девушка находит старого хрыча, который обеспечивает ей счастливую жизнь, полное пользование известными чувственными удовольствиями, хороший стол, украшения и прочее, чего ей не хватало.

с.186; т.1, гл.XII

См. также

ЕДИНСТВО ОБЩЕСТВЕННОЕ (16)

МУЖЧИНА, ЖЕНЩИНА

(1) Что может быть более порочного и более несправедливого, чем какой-нибудь Авраам, отправляющий Агарь и ее сына Измаила в пустыню, на годную смерть, без всякого иного повода, как то, что он достаточно наслаждался этой женщиной и не хочет ее больше?

с.156; т.1, гл.IX

(2) Если мужчины кажутся менее лживыми, то это потому, что закон дает им больше простора и объявляет милой шуткой у сильного пола то, что является преступлением для слабого пола.

с.208; т.1, гл.XIV

(3) Если бы закон обеспечил женщинам свободу любовных отношений [...] можно было бы наблюдать уменьшение этой лживости в любовных делах [.]

с.208; т.1, гл.XIV

(4) [...] вследствие своего тиранического духа в отношении женщин, упустили возможность перехода в шестой период, куда их повел бы закон [.]

с.208; т.1, гл.XIV

(5) [...] они судят о женщинах по их современным нравам, по притворству, к которому наши обычаи их вынуждают, отказывая им во всякой свободе; они полагают, что это двуличие - природная и неизменная принадлежность жен-

ского пола. Между тем, если обратить внимание уже на то, сколько разницы между дамами наших столиц и одалисками серала, которые считают себя автоматами, созданными для развлечения мужчин, то насколько больше еще будет различие между нашими дамами и дамами просвещенной нации, у которой этот пол поднялся бы к совершенной свободе! А какой характер свобода развивала бы у подобных женщин? Вот вопросы, которые философы остерегаются поднимать: воодушевленные духом угнетения, тайной антипатией к женщинам, они своими безвкусными комплиментами приучают их стараться забыть о своем рабстве и душат самую мысль об исследовании о том, какие нравы приобрели бы женщины при социальном порядке, который уменьшил бы их цепи.

с.210; т.1, гл. XIV

(6) Дамы древности обладали еще меньшей долей свободы, чем наши; они несколько не разделяли различных прав в области любовных отношений, как право развода, а моралисты были безразличны, как и сейчас, к их благосостоянию.

с.224; т.1; *

НАСИЛИЕ (законное и незаконное)

(1) Поскольку всякое принуждение порождает лживость, то она должна установиться в силу влияния группы семьи, которая не является ни свободной, ни расторгимой.

с.188; т.1, гл. XII

(2) Если бог предоставил любовным обычаям столько влияния на социальный механизм и на превращения, которым он подвержен, то это было следствием его отвращения к гнету и насилию; он желал, чтобы счастье или злосчастье человеческих обществ было соразмерно принуждению или свободе, которые они допускали.

с.210; т.1, гл. XIV

ПОЛ

(1) [...] более смешны они [моралисты. - *Е.С.*] в своих взглядах на любовь: здесь они хотят воцарить постоянство и верность, столь несоместимые с требованием природы и столь тягостные для обоих полов [■■■■]

с.178; т.1, гл. XI

(2) [...] оба пола обманывают один другого лучше в своих любовных делах.

с.208; т.1, гл. X[^]

(3) Бог же признает свободой лишь такую свободу, которая распространяется на оба пола, а не только на один [...]

с.210; т.1, гл. XIV

См. также

МУЖЧИНА, ЖЕНЩИНА (5)

ЕДИНСТВО ОБЩЕСТВЕННОЕ (16)

ПРАВО

См. ЕСТЕСТВЕННОСТЬ В ЧЕЛОВЕКЕ (18)

ПРАВА

(голоса и гражданства, кто отвечает требованиям)

(1) Патриархальные семьи [...] оказываются заинтересованными в том, чтобы улучшать участь признанных супругов, постепенно увеличивать их привилегии и гражданские права, вплоть до предоставления им полусвободы, которой они пользуются среди нас.

с.157; т.1, гл.IX

(2) [...] люди строя варварства могли бы [...] все еще оставаться в состоянии варварства, если они не восприняли стержневой характерной особенности - гражданской свободы одной исключительной супруги.

с.209; т.1, гл.XIV

См. также

ВОСПИТАНИЕ (3), (4)

ЕДИНСТВО ОБЩЕСТВЕННОЕ (26)

МУЖЧИНА, ЖЕНЩИНА (6)

ПРЕДРАССУДОК, СУЕВЕРИЕ

(1) Это предубеждение будет сейчас рассеяно; люди поймут, что приобретенные познания едва достигают четвертой части тех, которые остаются еще добыть и которые будут получены все сразу при помощи теории всеобщих судеб.

с.87; т.1

(2) Открытие не требовало никакого научного усилия и что самые незначительные ученые могли бы прийти к нему до меня, если бы у них было требуемое для этого исследования качество - отсутствие предубеждений. Именно в этом отношении у меня были для исчисления судеб такие данные, каких не имели философы, поддерживающие и превозносящие предрассудки, в то же время делая вид, будто они борются против них.

с.87; т.1

(3) Философы, таким образом, ограничены частичным сомнением, потому что надо поддерживать книги своей корпорации и предубеждения [...]

С.92; т.1, гл.I

(4) Следуя этим двум ведущим требованиям - абсолютного сомнения во всех предубеждениях и абсолютного уклонения от всех известных теорий, я не

мог не открыть себе какой-то новый путь, если такой путь был [...]

с.93; т.1, гл.1

(5) [...] греки и римляне продавали землепашца как вьючное животное, с согласия философов, которые никогда не возражали против этого противного обычая.

с.95; т.1, гл.11

(6) У философов еще остается в отношении к сельскохозяйственной ассоциации такое же предубеждение, какое было у них по отношению к рабству [...]

с.96; т.1, гл.11

(7) Я опускаю подробности изысканий, которых мне стоила проблема природосообразной ассоциации; это - порядок столь противоположный нашим привычкам, что я не спешу ознакомить с ним [...]

с.97; т.1, гл.11

(8) Я настаиваю на этом замечании, чтобы отклонить смехотворное возражение, которое порождают некоторые тупые умы, когда они слышат разговор об изменениях вкусов и привычек, которые произойдут при социетарном порядке [...]

с.102; т.1, гл.Ш

(9) Пережевывали и выжимали до последнего зернышка известные науки; не оставалось ничего другого, как сотворять софизмы для того, чтобы разбивать их и заполнять двойное количество томов, воздвигая и опровергая каждую ошибку.

с.108; т.1, гл.Ш

(10) Угнетенные обычными бедствиями и философскими предубеждениями, они стали думать, что бог предназначил их к страданиям или же к посредственному счастью [...]

с. 116; т.1, гл.ГУ

(11) Нельзя безнаказанно задевать все общепринятые мнения; и философия, господствующая над ХГХ веком, поднимает против меня больше предрассудков, чем их подняло суеверие в XIX веке против Колумба.

с. 125; т.1, гл.У

См. также

ЕСТЕСТВЕННОСТЬ В ЧЕЛОВЕКЕ (15)

ПРОСВЕЩЕНИЕ (2), (15)

РАБСТВО (2)

СВОБОДА (2), (3)

ПРОСВЕЩЕНИЕ

(Преодоление предрассудков)

(1) Это предубеждение будет сейчас рассеяно; люди поймут, что приобретенные познания едва достигают четвертой части тех, которые остаются еще добыть и которые будут получены все сразу при помощи теории всеобщих судеб.

Она представляет ключ ко всем изобретениям, постижимым для человеческого ума.

с. 87; т.1;*

(2) С тех пор как философы доказали свою несостоятельность при первом их опыте - французской революции, всяк согласен рассматривать их науку как заблуждение человеческого духа; потоки политического и морального просвещения стали представляться с тех пор лишь потоками иллюзий.

с. 88; т.1, гл.1

(3) Отныне (после 1793 г.) следовало предвидеть, что от всех приобретенных познаний не приходится ждать счастья.

с. 89; т.1, гл.1

(4) Абсолютное сомнение. Декарт имел о нем представление; но, всячески восхваляя и рекомендуя сомнение, он давал ему применение лишь частичное и неуместное.

с. 90; т.1, гл.1

(5) Преемники Декарта еще меньше, чем он, использовали сомнение: они применяли его только в отношении вещей, которые им не нравились; например, они поставили под вопрос необходимость религии,[...] необходимость политических и моральных наук [...]

с.91; т.1, гл.1

(6) Поскольку у меня не было отношений ни с какой научной партией, я решил применять сомнение к мнениям одних и других без различия и подвергать их подозрению вплоть до положений, пользовавшихся всеобщим признанием.

с.91; т.1, гл.1

(7) Значит, следует применить сомнение к строю цивилизации, усомниться в его необходимости, в его превосходстве и в его долговечности.

с.92; т.1, гл. I

(8) Следуя этим двум ведущим требованиям - *абсолютного сомнения* во всех предубеждениях и *абсолютного уклонения* от всех известных теорий, я не мог не открыть себе какой-то новый путь, если такой путь был [...]

с.93; т.1, гл.1

(9) С тех пор я полагал, что притяжение, столь очерненное философами, было истолкователем видов бога в отношении социального порядка, и я пришел к аналитическому и синтетическому исчислению притяжений и отталкиваний по страсти [...]

с.105; т.1, гл.Ш

(10) Об этом-то никто не подумал, даже в этом XVIII столетии, которое, желая вводить повсюду аналитические методы, не пыталось приложить их к притяжению.

с.106; т.1, гл.Ш

(11) Теория притяжений и отталкиваний по страсти является незыблемой и применимой к математическим теоремам; она будет заключать возможности

большого развития и сможет стать пищей для мыслителей, которые, полагая, сильно затрудняются применять свою метафизику к какому-либо ясному и полезному предмету.

с.106; т.1, гл.Ш

(12) ...законы притяжения по страсти во всем соответствуют законам притяжения материального, объясненным Ньютоном и Лейбницем, и что существовало единство системы движения для материального мира и для мира духовного.

с.106; т.1, гл.Ш

(13) [...] аналогия могла бы распространяться от общих законов до законов частных; что притяжения и свойства животных, растений и минералов были, может быть, координированы по тому же плану, что и притяжения и свойства человека и небесных тел; вот в чем я убедился после необходимых изысканий. Так была открыта новая точная наука: аналогия четырех движений - материального, органического, животного и социального, или аналогия видоизменений материи с математической теорией страстей человека и животных.

с.107; т.1, гл.Ш

(14) Ия настаиваю на этом наименовании определенной науки, ибо его рас-точают совсем некстати по отношению к неясным и причудливым наукам, как ботаника [...] они не имеют никакой связи с методом природы, заключающимся в том, приводить в правильное соотношение все формы и свойства творений, сводя их к общему образцовому порядку, к математической системе человеческих страстей.

с. 109; т.1, гл.Ш

(15) Просвещение, успехи и иные иллюзии не ведут к счастью, которое заключается прежде всего в обладании богатствами.

с.110; т.1, гл.Ш

РАБСТВО, РАБЫ

(1) Это мероприятие [земледельческой ассоциации. -*Е.С.*] не было применимо в древности из-за рабства земледельцев: греки и римляне продавали земля-пашца как вьючное животное [.]

с.95; т.1, гл.11

(2) [...] особенно осуждала она [благородная иллюзия. - *Е.С.*] возврат к рабству и жестокости обращения с неграми ради благоприятствования выгоде алчных колонистов [.]

с.413; т.1, гл.ХУ!

См. также

ЕДИНСТВО ОБЩЕСТВЕННОЕ (3), (16), (19), (27)

МУЖЧИНА, ЖЕНЩИНА (5)

ПРЕДРАССУДОК, СУЕВЕРИЕ (6)

РАВЕНСТВО, НЕРАВЕНСТВО

(1) Следует остерегаться думать, что при этом первобытном порядке царило какое-то равенство, какая-то общность. Я сказал, что эти философские бредни несовместимы с прогрессивными сериями, требующими, наоборот, установления ступеней неравенства.

с.149; т.1, гл.УП

См. также

СЕМЬЯ (5)

СВОБОДА

(1) [...] ученые имеют обыкновение считать невозможным все то, чего они не видели: они воображали, что невозможно освободить земледельцев без ниспровержения общественного порядка [...]

с.95-96; т.1, гл.11

(2) Люди всех рас были свободны от предрассудков в эпоху своего сотворения и никак не помышляли объявить преступлением свободу любовных отношений; их сила и долголетие приводили их к мнениям противоположного рода, к оргиям, кровосмешениям и самым похотливым обычаям.

с.155; т.1, гл.IX

(3) [...] бог, предоставляя нам свободу воли, не может помешать тому, чтобы некоторые планеты поддались заблуждению из-за неопределенных наук и из-за распространяемых ими предрассудков против природы и притяжения.

с.143; т.1, гл.IV

См. также

ИНТЕРЕС ОБЩЕСТВЕННЫЙ (4)

МУЖЧИНА И ЖЕНЩИНА (3), (5), (6)

НАСИЛИЕ (1), (2)

ПОЛ (3), (5)

ПРАВА (1), (2)

СПРАВЕДЛИВОСТЬ (4)

СЕМЬЯ

(1) [...] сельские семьи работают разобщенно, они думают, что нет никакого средства объединить их в ассоциацию[.]

с.96; т.1, гл.II

(2) [...] в семейном быту дети заняты лишь тем, что ревут, ломают, ссорятся и отказываются от всякой работы, и что те же дети, будучи введены в *прогрессивные серии, или серии групп*, заняты там только производительным трудом, без всякого внешнего побуждения соперничают в соревновании, что они вполне по собственному своему желанию обучаются земледельческим работам, промышленному труду, наукам и искусствам; что они создают продукцию и дают дохо-

ды, в то же время полагая, что развлекаются. Когда отцы увидят этот новый порядок, они найдут, что их дети достойны обожания в сериях и отвратительны в бессвязных семьях.

с.102-103; т.1, гл.П

(3) Чем больше возрастала нужда, тем больше племенные вожди были заинтересованы в установлении брака, который должен был, наконец, получить преобладание.

с.151; т.1, гл.VIII

(4) Его развитие [ребенка. - *E.C.*] осуществляется тремя совместно действующими, соперничающими и независимыми силами: это - *дети, женщины и мужчины*. Я ставлю мужчин на третье место потому, что притяжение устанавливается от слабого к сильному; это значит, что порядок вещей, который будет приводить в действие трудовое притяжение, станет увлекать детей живее, чем отца и мать, а женщин - живее, чем мужчин; таким образом, при порядке согласованности дети будут давать главное побуждение к труду, а за ними будут следовать женщины, которые будут вовлекать мужчин в трудовую деятельность.

с.166; т.1, гл.X

(5) Моралисты хотят установить равенство привязанности между отцами и детьми.

с.179; т.1, гл.XI

СПРАВЕДЛИВОСТЬ, НЕСПРАВЕДЛИВОСТЬ

(1) Несоразмерность кажется огромной и несправедливой со стороны детей; но как бы она ни была несправедлива и порочна, это не имеет значения в исследовании, где надобно анализировать то, *что есть*, а не то, *что должно быть*.

с.179; т.1, гл.XI

(2) [...] повсюду можно признать в этом отсутствие божественного провидения и вечное царство демонического духа, допускающего иногда сияние некоторых проблесков справедливости, чтобы приучить нас к тому, что справедливость изгнана из общества строя цивилизации и варварства.

с.201; т.1, гл.XIII

(3) Эти временные неурядицы покажутся вам распорядком наивысшей мудрости, если вы признаете благодаря теории притяжения, что порядок строя цивилизации обладает способностью развивать двенадцать коренных страстей в *общем противодвижении* и постоянно производить столько несправедливостей и ужасов, сколько эти страсти произвели бы справедливости и благодеяний при их прямом движении и согласованном развитии.

с.201; т.1.гл.XIII

(4) Унитеизм - это склонность человека приводить к согласию свое счастье со счастьем всего, что его окружает, и всего рода человеческого, ныне столь достойного ненависти. Это - безграничное человеколюбие, всеобщее благоволение, которое сможет развиваться лишь тогда, когда весь род человеческий будет богат, свободен и справедлив [...]

с.190; т.1, гл.ХП

См. также

ВОСПИТАНИЕ (1)

ДЕСПОТИЗМ (1)

ИНТЕРЕС ОБЩЕСТВЕННЫЙ (4)

МУЖЧИНА, ЖЕНЩИНА (1)

ТЕРПИМОСТЬ, НЕТЕРПИМОСТЬ

(их пределы + общественная безопасность + смертная казнь)

(1) [...] присоединяю некоторые рассуждения о политическом невежестве людей строя цивилизации; два главных примера этого невежества извлечены: во второй части - из пороков системы брака, в третьей части - из пороков системы торговли и из легкомыслия философов, которые не изыскивали никакого лучшего образа - действий для сочетания полов и обмена продуктами производства.

с.84; т.1;*

(2) [...] она [земледельческая ассоциация. - *Е.С.*] производит уничтожение островной монополии, пиратства, биржевой игры, банкротства и прочих бичей, тяготеющих над хозяйством.

с.94; т.1, гл.І

(3) Однако философы утверждают, что строй цивилизации усовершенствовали, усвоив религиозную терпимость, хозяйственное и административное единство.

с.204; т.1, гл.ХІУ

(4) Ошиблись, полагая, что религиозная терпимость может оказаться подходящей для людей строя цивилизации без всяких ограничений: по прошествии длительного времени она принесла бы в земледельческих государствах больше зла, чем добра, если бы она не исключила религий, придерживающихся нравов четвертого, третьего и второго периодов, как магометанство, иудейство и идолопоклонство.

с.207; т.1, гл.ХІУ